

Vieraan kohtaamisen vaikeus

■ HANNU JUUSOLA

Edward W. Said: *Orientalismi*.
Suom. Kati Pitkänen. Gaudeamus
2011.

Vuosikymmenien viiveellä suomeksi ilmestynyt Edward Saidin *Orientalism* (1978) on yksi viime vuosikymmenien vaikutusvaltaisimpia kirjoja humanistis-yhteiskuntatieteellisten tieteiden alalla. Harva teos on saanut aikaan niin pitkäaikaisen, usealle tieteenalalle ulottuvan ja yhä jatkuvan keskustelun. Vaikka niin sanottu orientalismikritiikki alkoi vuosia ennen Saidin teosta ja vaikka moni muu esitti kritiikkiä häntä perustellumin, nimenomaan Saidin lukuisille eri kielille käännetty teos teki kritiikistä laajasti tunnettua myös tiedeyhteisön ulkopuolella sekä länsimaissa, Aasiassa että Afrikassa. Teosta on ihailtu ja vihattu syvästi.

Sitä on usein syytetty siitä, että se esittää länsimaisen idäntutkimuksen historian suurena salaliittona, jonka tarkoitus on aina ollut alistaa itä lännen intresseille. Syytöksiä lännenvastaisuudesta ei ole hillinnyt sekään, että Said itse eksplisiitistisesti torjuu kirjassaan ajatuksen, että orientalismin olisi ”ilmaus kam-mottavasta ’länsimaisesta’ imperia-listisesta juonesta, jolla ’itämainen’ maailma halutaan pitää kurissa”. Vastaavasti arabimaailmassa Saidin teosta on laajalti luettu idän puolustuksena. Valitettavasti kaik-kea länsimaista tutkimusta pide-tään siellä usein orientalismina san-nan saidilaisessa merkityksessä.

Yksinkertaistettuna Saidin teos on polveileva tutkimus länsimaisen idäntutkimuksen eli orientalismin suhteesta kohteeseensa. Ajallisesti Saidin varsinaisena lähtökohta-na on modernin orientalismin syn-ty 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuolella, vaikka hän analysoi myös varhaisempaa esiorientalistis-ta kautta.

1800-luvulla tapahtui eräänlainen orientalismin renessanssi, jol-loin alan arvostus ja tutkimus kas-voivat huomattavasti. Saidin mu-kaan ei tietenkään ole sattuma, että tämä tapahtui samanaikaisesti eu-rooppalaisen imperialismin ja ko-lonialismin levitessä. Saidin esitys päättyy pitkälle 1900-luvulle, vaika itse termiä ei enää toisen maa-ilmansodan jälkeisestä tutkimuk-sesta ole juuri käytettykään. Silti orientalismin tyypilliset asenteet siirtyivät Saidin mukaan myös mo-derniin aluetutkimukseen, vaikka hän myöntääkin kriittisten ajatus-ten lisääntymisen. Erityisesti isla-min tutkimuksen piirissä orienta-listinen perinne on Saidin mukaan säilynyt vahvana.

Maantieteellisesti epämääräi-sen käsite orientti tarkoittaa Sai-dilla ennen muuta arabialais-islami-laista maailmaa, vaikka orient-tiin luetaan yleensä myös Kiina, Intia, Japani ja muut Itä- ja Etelä-Aasian alueet. Arabialais-islamilai-sen orientin erityisasemaa perus-tellaan kirjassa toisaalta sen ja län-nen välisten suhteiden pitkäaikai-suudella, toisaalta sillä, että ”islam” on Saidin mukaan ollut eurooppa-laisten tärkein historiallinen ”toi-nen” ja pysyvä trauma.

Olennaista Saidin ajattelusa on Foucault’lta periytyvä käsi-tys tiedon ja vallan välisestä kiin-teestä yhteydestä. Tieto ei ole kos-kaan neutraalia, vaan siihen liittyy aina myös valta. Siten orientalismin ei ole ollut pelkästään itämaiden neutraalia tieteellistä kuvaamista – mikä itse asiassa on Saidin mu-kaan mahdotonta – vaan orienta-lismin tuottama tieto on legitimoitunut läntistä imperialismia ja ko-lonialismia. Tässä idän läntisessä ”representaatioissa” on olennaisin-ta ontologinen erottelu itämaiden ja länsimaiden välillä. Orienttia ei ”orientalistettu” vain siksi, että se huomattiin itämaiseksi, vaan myös siksi, että ”siitä voitiin tehdä itämai-nen, alistaa se sellaiseksi.”

Orientalistisen ”diskurssin” luo-miseen ovat tutkijoiden ohella osal-listuneet runoilijat, itää kuvanneet kirjailijat, filosofit, politiikan teo-reetikot, virkamiehet ja monet muut. Saidin materiaali onkin lo-puton, eikä hän keskity pelkästään akateemiseen orientalismiin, vaan kirjoittaa yhtä lailla runoilijoista, poliitikoista ja matkailijoista. Vuosisatojen aikana syntynyt ste-reotyyppinen kuva idästä ja isla-mista mahdollisti osaltaan lännen valta-asetelman syntymisen. Aka-

teemiset orientalistit ovat osallistuneet valloituksen muun muassa siirtomaahallintojen virkamiehinä ja hallitusten asiantuntijoina. Said kirjoittaa, että orientalisti on Napo-leonin ajoista lähtien ollut orientin sijaan lojaali valloittavalle lännelle.

Saidin tutkimuksen ensisijaise-na kohteena on englantilainen ja ranskalainen sekä myöhempi yh-dysvaltalainen orientalismin. Hän sivuuttaa lähes kokonaan 1800-lu-vun saksalaisen orientalismin, vaikka Saksa oli yksi alan keskuksia orientalismin kulta-aikoina. Saidia on toistuvasti kritisoitu tästä puut-teesta, jonka hän itsekin myöntää. Hän perustelee laiminlyöntiään sil-lä, että tutkimuksen ei ole tarkoitus olla kaiken kattava orientalismin historia. Englannilla ja Ranskalla oli merkittävä edelläkävijän asema tutkimuksessa sekä ennen kaikkea laajat koloniaaliset verkostot, joilla niiden asemaa pidettiin yllä. Sak-salla ei ollut mitään, joka olisi vastannut brittiläisten ja ranskalaisten läsnäoloa alueella.

Saksalainen orientti oli Saidin mukaan ”lähes yksinomaan oppi-nut tai ainakin klassinen orient-ti.” Saksalainen orientalismin perus-tui paljolti pelkästään romanttisille mielikuvitusmatkoille. Itse orient-alistit purjehtivat Reinillä tai is-tuivat eurooppalaisissa kirjastoissa. Näin ollen itä ei ollut heille konk-reettinen, siten kuin se oli suurille siirtomaavalloille. Saidin luonneh-dinta saksalaisesta perinteestä so-pii varsin hyvin myös suomalai-seen traditioon, jossa saksalaiseen tapaan itä on paljolti ollut muinaisia tekstejä ja romantiikkaa. Toki merkittäviä poikkeuksia on ollut.

Yhdysvaltojen kirjassa saama huomio perustuu Saidin mukaan siihen, että maa mukautui toisen

maailmansodan jälkeen varsin itsetietoisesti niihin aseisiin, jotka entiset eurooppalaiset suurvallat olivat raivanneet. Keskittyminen näihin kolmeen maahan korostaa ilman muuta suhteettomasti tutkimuksen ja imperialistis-kolonialistisen vallan yhteyttä ja sopii siten hyvin Saidin perusteeseihin. Toisaalta on hyvin selvää, että monet Saidin hahmottelemat läntisen orientalismin piirteet kuvaavat hyvin kaikkea orientalismin riippumatta tutkijoiden kansallisesta taustasta.

Tärkein orientalismin piirre on jo yllä mainittu essentialistinen käsitys ontologisesti erilaisesta idästä. Esimerkiksi tästä ajattelusta käy hyvin tunnetun Lähi-idän tutkijan Bernard Lewisin toteamus ”muslimille historia on tärkeää”.¹ Lewisin mukaan on ilmeisesti olemassa muslimin prototyyppi, jolle historia ajasta, paikasta ja sosiaalisesta kontekstista riippumatta merkitsee jotain enemmän kuin muille ihmisille. Tällaisissa esimerkeissä itämaisia kuvataan Saidin mukaan kuin eläintieteen oppikirjassa. Samoin kuin eläinlaji, arabi tai muslimi vain on jotain, täysin riippumatta ajasta ja paikasta. Pohjimmiltaan hän ei muutu eikä kehity. Tämä muuttumaton perusolemus on rekonstruoitavissa uskonnon klassisista teksteistä. Siksi ”arabi mielen” tai islamin ymmärtäminen edellyttääkin näiden tekstien tuntemusta.

Tässä ilmenee myös orientalismin toinen tärkeä piirre: tekstien ensisijaisuus. Said puhuu ”tekstuaalisesta asenteesta”. Hänen mu-

kaansa orientti on ollut tekstuaalinen universumi, joka on vaikuttanut kirjojen ja käsikirjoitusten kautta. Vaikka orientalisti olisi tutkinutkin elävää orienttia, hän on tyypillisesti tuonut mukanaan muuttumattomat, teksteihin perustuvat käsityksensä tutkimastaan sivilisaatiosta. Koska elävä todellisuus ei ole vastannut ennakkokäsityksiä, moderni orientti on usein merkinnyt orientalistille pettymystä. ”Pian en enää tiedä, minne unelmani voivat paeta”, kirjoitti *Voyage en Orientin* (1851) tekijä Gérard de Nerval vuonna 1843. Elävä orientti on tässä traditiossa tyypillisesti koettu suuren menneisyyden rappeutuneeksi muodoksi, jolla on ollut merkitystä ainoastaan siinä määrin, kuin sitä voidaan hyödyttää tämän menneisyyden rekonstruktioimiseen. Varsinainen orientti oli olemassa uljaassa menneisyydessä, josta myös eurooppalainen kulttuuri ammensi. Eurooppalainen sivistys ja muinainen itämainen sivistys olivat pohjimmiltaan yhtä, mutta nyky-itämainen on kuokkavieras tässä suurten kulttuurien tapaamisessa. Elävään itämaiseen on suhtauduttu välinpitämättömästi tai alentuvasti, pahimmillaan jopa vihamielisesti.

Kuten moni arvostelija on huomauttanut, Saidin kuva muuttuu helposti stereotyyppiaksi orientalistista. Paikoin se on yhtä yksiulotteinen kuin hänen kritisoidunsa kuva arabista tai muslimista. Oudointa on se, että Said, joka toisaalta korostaa jatkuvaa historiallista muutosta ja epäessentiaalisuutta, löytää eurooppalaisen orienttisuhteen juuria jopa klassisesta kreikkalaisesta kirjallisuudesta. Kuten syyrialainen filosofi Sadik Jalal al-Azm on huomauttanut, Euroopan orien-

talistinen asenne itää kohtaan on Saidille lähes samanlainen pysyvä essentia, mistä hän syyttää orientlismia. Tässä on Saidin tutkimuksen suurin ongelma. Osittain se on yhteydessä siihen, että Said orientalistien tavoin (!) korostaa tavattomasti tekstejä, representaatioita ja ylipäänsä kulttuurisia vaikutteita. Suurin osa alan nykytutkijoista korostaa mieluummin taloudellisia, sosiaalisia ja poliittisia rakenteita ja konflikteja analysoidessaan lännen ja muun maailman välisiä suhteita. Tällaisen analyysin puitteissa nämä suhteet tulevat sekä moniulotteisemmiksi että vähemmän staattisiksi. Ilmeisistä ylilyönneistä huolimatta Saidin kuvauksessa on kuitenkin valitettavasti paljon totta. Kirjallisuuden tutkijana Said on tavallaan diletantti, joka ei tunne aiheitaan perinpohjaisesti. Siksi hän erehtyy usein. Samasta syystä hän näkee kuitenkin paljon sellaista, mitä orientalismin alalle vihkiytyneet eivät ole olleet kykeneviä tai halukkaita näkemään.

Saidin teoksen ja koko orientlismikritiikin kestävin arvo liittyy nimenomaan siihen kritiikkiin, mitä hän esittää essentiaaliin käsityksiin islamista ja sen selittävästä voimasta, jotka ovat hämmästyttävän hyvin säilyneet länsimaisessa diskurssissa. Ovatko ”islam” ja ”islamalainen kulttuuri” todella relevantteja kategorioita historiallisten ja yhteiskunnallisten ilmiöiden analysointiin? Määritteleekö islam todella kaiken niin sanotussa islamilaisessa maailmassa, että on mielekästä puhua vaikkapa islamilaisesta historiasta, taiteesta, tieteestä, taloudesta ja yhteiskunnasta? Viimeksi tätä kritiikkiä on jatkanut tunnettu Lähi-idän tutkija Sami Zubaida erinomaisessa

1 Tämä esimerkki ei sisälly Saidin *Orientalismissa* siteeraamien lukuisten esimerkkien joukkoon.

teoksessaan *Beyond Islam: A New Understanding of the Middle East* (2011). Islamin liittäminen attribuuttina mitä moninaisimpiin yhteyksiin todistaa siitä, että ajatus islamista sivilisaationa elää edelleen vahvana. Valitettavasti lännessä edelleenkin koetaan, että arabialais-islamilaista maailmaa analysoitaessa pätevät erilaiset säännöt kuin länsimaissa. Saidin kirjan jälkeisinä vuosikymmeninä tällainen ajattelu on paljolti kadonnut vakavien tutkijoiden parista, mutta yleisessä tietoisuudessa se elää edelleen vahvana. Siksi *Orientalismi* on edelleen ajankohtainen. Sen ajankohtaisuudesta ja tarpeellisuudesta todistaa myös uuden muslimi- ja ulkomaalaisvihamielisyyden nousu Euroopassa ja myös Suomessa. *Orientalismin* aihe, vieraan kohtaamisen vaikeus, on valitettavasti pysyvä teema.

Kirjoittaja on seemiläisten kielten ja kulttuurien professori Helsingin yliopiston Maailmankulttuurien laitoksella.